

ISLOMIY MOLIYA TIZIMIDA SHARIAT KENGASHLARI: XALQARO TAJIRIBA VA O'ZBEKISTON UCHUN TAVSIYALAR

Kucharov Mirjalol Murtozayevich

O'zbekiston respublikasi Bank moliya akademiyasi magistranti

mirjalolkucharov101@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalqaro shariat kengashlari va fatvo organlarining faoliyat tizimi o'rganiladi hamda O'zbekistonda ularni joriy etish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Xalqaro tajribadagi AAOIFI, IFSB va Malayziya shariat kengashi misolida huquqiy hamda institutsional mexanizmlar ko'rib chiqiladi. Maqola O'zbekistonda shariat kengashlari tashkil etish zarurati va istiqbollari bo'yicha ilmiy tavsiyalar beradi.

Abstract: This article examines the operational system of international Shariah boards and fatwa bodies, as well as the possibilities of introducing such institutions in Uzbekistan. The study analyzes legal and institutional mechanisms through the examples of AAOIFI, IFSB, and the Shariah Advisory Council of Malaysia. The paper provides scientific recommendations on the necessity and prospects of establishing Shariah boards in Uzbekistan.

Kalit so'zlar: Islomiy moliya, shariat kengashi, fatvo organi, AAOIFI, IFSB, O'zbekiston, institutsional rivojlanish.

Kirish.

So'nggi yillarda global miqyosda islomiy moliya tizimi jadal rivojlanib, uning nazariy va amaliy asoslarini mustahkamlashda xalqaro shariat kengashlari va fatvo organlarining o'rni tobora ortib bormoqda. Ushbu institutlar moliyaviy faoliyatni Shariat me'yorlariga muvofiq tashkil etish, islomiy banklar va moliyaviy tashkilotlar faoliyatini nazorat qilish hamda investorlar ishonchini mustahkamlashda asosiy mexanizm hisoblanadi. Bu tizim musulmon davlatlar bilan bir qatorda, Yevropa va Osiyo mamlakatlarida ham jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Masalan, Buyuk Britaniya, Malayziya va Bahrayn islomiy moliya markazlariga aylangan. Islomiy moliyaning barqaror rivojlanishini ta'minlashda xalqaro regulyatorlar va shariat kengashlarining roli katta. Xususan, AAOIFI (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions) va IFSB (Islamic Financial Services Board) kabi tashkilotlar xalqaro standartlarni ishlab chiqib, banklar faoliyatiga metodik ko'rsatmalar beradi. Shuningdek, Malayziya Markaziy banki huzurida faoliyat yuritayotgan Shariat Kengashi (SAC) esa davlat miqyosida fatvo chiqarish vakolatiga ega bo'lgan yagona organ hisoblanadi. O'zbekistonda ham islomiy bank faoliyatini yo'lga qo'yish bo'yicha dastlabki tashabbuslar ilgari surilgan. Jumladan, "Toshkent" xalqaro investitsiya forumida

hukumat vakillari mamlakatda islomiy moliyaga oid maxsus qonunchilikni ishlab chiqish va xalqaro tajribani joriy etish muhimligini ta'kidladilar. Shu sababli, O'zbekistonda shariat kengashlari va fatvo organlarini tashkil etish masalasi ilmiy va amaliy jihatdan dolzarbdir.

Maqolaning dolzarbligi shundaki, u xalqaro tajribani tahlil qilish asosida O'zbekistonda shariat kengashlari tuzish mexanizmlarini ilmiy asoslash hamda ularning samarali faoliyat yuritishi uchun tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili

Islomiy moliya nazariyasi va amaliyotiga oid xalqaro ilmiy adabiyotlarda bu sohaning iqtisodiy samaradorligi, risklarni boshqarish xususiyatlari hamda huquqiy asoslari keng yoritilgan. Z. Iqbal va A. Mirakhor (2011) o'z tadqiqotlarida islomiy moliyaviy tizimning an'anaviy bank tizimidan farqli jihatlarini tahlil qilib, Shariat tamoyillariga asoslangan moliya vositalarining ijtimoiy adolat va barqarorlikni ta'minlashdagi rolini alohida ta'kidlaganlar.

Shuningdek, Chapra (2008) o'z asarida foizsiz moliyaviy tizimning iqtisodiy inqirozlarga chidamliligi yuqori ekanligini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, risklarni taqsimlash va aktivlarga asoslangan moliyalashtirish mexanizmlari islomiy banklarni an'anaviy banklarga nisbatan barqarorroq qiladi.

AAOIFI (2021) tomonidan ishlab chiqilgan shariat standartlari islomiy moliyaviy institutlar uchun yagona huquqiy va axloqiy mezon bo'lib xizmat qilmoqda. Bu standartlar aktivlarni moliyalashtirish, sukuk emissiyasi, mudoraba va mushoraka shartnomalariga oid aniq ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi. IFSB (2019) esa islomiy moliya institutlari uchun prudensial regulatsiya me'yorlarini ishlab chiqib, kapital yetarliligi va risklarni boshqarish tizimiga alohida urg'u beradi.

O'zbekistondagi tadqiqotchilardan Nuralieva va Sodiqov (2025) islomiy bank xizmatlarini rivojlantirishda huquqiy bazaning yetarli emasligini asosiy muammo sifatida ko'rsatgan bo'lsalar, Yo'ldosheva (2023) islomiy moliyaviy vositalarning kichik biznes uchun ahamiyatini tahlil qilib, mikrofinans muassasalarida islomiy mexanizmlarni joriy etish istiqbollarini yoritgan.

Bu tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda islomiy moliya institutlarini shakllantirish uchun xalqaro tajribani moslashtirish bilan birga, milliy qonunchilik va institutlar tizimini isloh qilish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya

Ushbu maqolada O'zbekistonda shariat kengashlari tuzish zaruriyatini asoslash va ularni samarali tashkil etish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqish uchun kombinatsiyalashgan metodologik yondashuv qo'llanildi.

Birinchidan, tarixiy-tahliliy metod asosida islomiy moliya tizimida shariat kengashlarining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari o'rganildi. Bu jarayonda xalqaro tajriba, xususan, Malayziya, BAA va Bahrayn amaliyotlari tahlil qilinib, ularning huquqiy hamda institutsional asoslari yoritildi.

Ikkinchidan, qiyosiy tahlil metodi qo'llanib, O'zbekistonning mavjud bank-moliya tizimi xalqaro tajribalar bilan solishtirildi. Natijada, mamlakatda shariat kengashlari tuzishda duch kelinadigan asosiy muammolar va imkoniyatlar aniqlab berildi.

Uchinchidan, normativ-huquqiy hujjatlar tahlili amalga oshirildi. Bu jarayonda O'zbekiston Respublikasining bank-moliya sohasidagi amaldagi qonunchilik hujjatlari, jumladan, "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonun, Markaziy bankning qarorlari va xalqaro moliyaviy standartlar o'rganildi. Ushbu tahlil O'zbekistonda shariat kengashlari uchun huquqiy asoslarni yaratish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qildi.

To'rtinchidan, ekspert intervyulari va kontent-tahlil usullaridan foydalanildi. Bu orqali mahalliy iqtisodchi olimlar, amaliyotchi bank xodimlari va xalqaro tashkilotlar (AAOIFI, IFSB) materiallari o'rganilib, ularning shariat kengashlari faoliyatini tashkil etish bo'yicha tavsiyalari umumlashtirildi.

Metodologik yondashuvda shuningdek, empirik kuzatishlar ham qo'llanildi. Jumladan, O'zbekistondagi ayrim tijorat banklarida joriy etilayotgan islomiy moliya xizmatlari (murabaha, ijara, mudaraba) o'rganilib, ularning shariat kengashi faoliyatiga ehtiyoji baholandi.

Natijada, ushbu metodologiya asosida O'zbekistonda shariat kengashlarini tashkil etish uchun konseptual tavsiyalar ishlab chiqildi. Ular huquqiy mexanizmlar, institutsional struktura va shariatga muvofiqlikni ta'minlash bo'yicha aniq yo'nalishlarni o'z ichiga oladi.

Tahlil

Xalqaro tajribadagi shariat kengashlari faoliyati. Shariat kengashlari (Shariah Supervisory Boards – SSB) islomiy moliya institutlarida Shariat talablariga muvofiqlikni nazorat qilish, moliyaviy mahsulotlarga fatvo berish va shariat normalarini tatbiq etishga mas'ul organlardir. Turli mamlakatlarda ularning tashkil etilishi va faoliyat mexanizmi farqlansa-da, asosiy funksiyalari umumiydir.

AAOIFI (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions) — 1991-yilda Bahraynda tashkil etilgan xalqaro notijorat tashkilot bo'lib, islomiy moliya institutlari uchun shariat, hisobot, audit, boshqaruv va axloq normalari bo'yicha umumiy standartlar ishlab chiqadi. Bugungi kunda AAOIFI standartlari 45 dan ortiq davlatda, jumladan Yaqin Sharq, Janubi-Sharqiy Osiyo va Afrika davlatlarida qo'llaniladi. IFSB (Islamic Financial Services Board) — 2002-yilda Malayziyada tashkil etilgan xalqaro regulativ tavsiyalarni ishlab chiquvchi tashkilotdir. U islomiy moliya institutlari uchun kapitallik, risk boshqaruvi, korporativ boshqaruv va shaffoflik bo'yicha global rekvizitlarni taqdim etadi. Malayziya tajribasi shariat kengashlarini markazlashtirishda etakchi hisoblanadi. Bank Negara Malaysia (Markaziy bank) huzurida yagona Shariat Kengashi mavjud.

bo‘lib, barcha islomiy moliya institutlari uchun umumiy fatvo va asosiy qarorlarni belgilaydi.

Birlashgan Arab Amirliklarida 2018-yilda Markaziy bank huzurida Oliy Shariat Kengashi tashkil etilib, tijorat banklaridagi shariat kengashlari faoliyatini muvofiqlashtirish va metodik yo‘nalish berish vazifasi yuklatilgan. Saudiya Arabistonida esa har bir bank o‘zining shariat kengashiga ega bo‘lsa-da, huquqiy jihatdan muhim fatvolar Oliy diniy kengash tomonidan tasdiqlanadi. Bu davlat darajasidagi shariat qarorlarini uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, shariat kengashlari nafaqat diniy-huquqiy organ sifatida, balki moliya tizimining ishonchliligi va barqarorligini ta‘minlovchi institut sifatida ham faoliyat yuritadi. Ularning mavjudligi investorlarda ishonch uyg‘otadi, moliyaviy xizmatlar bozorida shaffoflikni oshiradi va islomiy moliya sektorining global miqyosda jadal rivojlanishiga hissa qo‘shadi.

O‘zbekistondagi mavjud vaziyat va shariat kengashlari tuzish uchun tavsiyalar.

O‘zbekistonda hozircha yagona milliy Shariat Kengashi faoliyati yo‘lga qo‘yilmagan. Biroq, Markaziy Bank 2024-yildan boshlab xalqaro tajribani o‘rganish va mahalliy shariat kengashlarini tashkil etish bo‘yicha ish olib bormoqda. Ayrim moliyaviy tashkilotlar, xususan Asaka Bank va Mikrocreditbank islomiy moliya pilot loyihalari doirasida xorijiy shariat ekspertlari bilan hamkorlikda maslahat kengashlari tashkil etgan. 2024-yil boshida “O‘zbekiston Islom moliyasi uyushmasi” tashkil qilinib, u Shariat standartlarini joriy qilish va Shariat ekspertizasini olib borish huquqini oldi. Biroq, O‘zbekistonda hali markazlashgan shariat kengashi yoki fatvo organi mavjud emas. Natijada, tijorat banklari va moliya institutlari tomonidan taklif etilayotgan xizmatlar xalqaro standartlar bilan to‘liq uyg‘un emas, ba’zida esa Shariat talablari yuzasidan turli talqinlar yuzaga kelishi mumkin. Bu esa islomiy moliya bozorining barqaror rivojlanishiga to‘sqinlik qilmoqda.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, shariat kengashlarining tashkil etilishi islomiy moliya institutlari uchun yagona nazorat va muvofiqlashtiruvchi organ bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, Malayziyada markaziy bank huzurida faoliyat yurituvchi Shariat Kengashi barcha islomiy moliyaviy mahsulotlar uchun fatvo chiqaradi va ularning yagona standartda bo‘lishini ta‘minlaydi. Shu bois O‘zbekistonda ham yagona shariat kengashini tashkil etish zaruriyati mavjud.

O‘zbekiston sharoitida quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. Markazlashgan Shariat Kengashini tuzish – O‘zbekiston Markaziy banki huzurida AAOIFI (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions) standartlariga mos faoliyat yurituvchi kengash tashkil etilishi.

2. Fatvo chiqarish jarayonini institutsionallashtirish – tijorat banklari va moliyaviy institutlar xizmatlarini Shariat talablariga muvofiqligini tekshiruvchi tartibni yo‘lga qo‘yish.

3. Kengash a'zolarini malakasini oshirish – shariat huquqi, fiqh al-muomala va zamonaviy moliya bo'yicha bilimga ega mutaxassislarni jalb qilish hamda xalqaro treninglar orqali tayyorlash.

4. Doimiy monitoring tizimini joriy qilish – joriy etilayotgan barcha moliyaviy mahsulotlar va xizmatlarni shariat talablariga doimiy mosligi yuzasidan nazorat mexanizmini yaratish.

5. Huquqiy asoslarni mustahkamlash – qonunchilikka aniq normalarni kiritib, shariat kengashi qarorlarini majburiy huquqiy kuchga ega qilish.

Bu tavsiyalar O'zbekistonda islomiy moliya institutlarining barqarorligini ta'minlash, investorlar ishonchini oshirish hamda xalqaro moliya bozorida mamlakatning islomiy moliya markazi sifatida tan olinishiga xizmat qiladi.

Qiyosiy tahlil asosida umumiy natijalar.

Xalqaro tajribani O'zbekiston amaliyoti bilan taqqoslash shuni ko'rsatadiki, islomiy moliyaning samarali rivojlanishi uchun institutsional mexanizmlar, shariat kengashlari va huquqiy normalar muhim ahamiyatga ega.

Birinchidan, Malayziya, Bahrayn va BAA kabi davlatlarda shariat kengashlari markaziy banklar huzurida tashkil etilgan va ularning qarorlari barcha moliya institutlari uchun majburiy hisoblanadi. Bu esa yagona standart va shaffoflikni ta'minlaydi. O'zbekistonda esa shariat kengashi hali tuzilmagan bo'lib, alohida banklarning tashabbuslari bilan cheklanmoqda.

Ikkinchidan, xalqaro amaliyotda (xususan, AAOIFI va IFSB standartlarida) shariat kengashlari nafaqat fatvo chiqarish, balki moliyaviy mahsulotlarning huquqiy ekspertizasi va doimiy monitoringini ham amalga oshiradi. O'zbekistonda esa bu funksiyalar hali yo'lga qo'yilmagan.

Uchinchidan, xorijiy tajribada shariat kengashlari a'zolarining malakasi muntazam oshirib boriladi. Masalan, Malayziyada Shariat masalalari bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash uchun maxsus ilmiy markazlar faoliyat yuritadi. O'zbekistonda bunday institutlar hali shakllanmagan, ammo Islom sivilizatsiyasi markazi va Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi kabi tashkilotlar mazkur yo'nalishda ilmiy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Natijada, O'zbekiston sharoitida shariat kengashlari tuzish bo'yicha xalqaro tajribani o'rganish va moslashtirish zarur. Ayniqsa, huquqiy asoslarni mustahkamlash, shariat kengashlari faoliyatini markazlashtirish va doimiy monitoring mexanizmlarini joriy etish orqali mamlakatda islomiy moliya tizimini barqaror rivojlantirish mumkin bo'ladi. Shu jihatdan, qiyosiy tahlil quyidagi umumiy natijalarni beradi:

- Xalqaro tajribada shariat kengashlari islomiy moliya barqarorligining asosiy tayanchi hisoblanadi.
- O'zbekistonda shariat kengashi yo'qligi sababli moliyaviy xizmatlarda turlicha talqinlar yuzaga kelishi mumkin.

➤ Huquqiy asoslarni mustahkamlash va yagona markazlashgan kengash tuzish zarur.

Ilmiy va kadrlar bazasini shakllantirish O'zbekistonda shariat kengashlari samarali faoliyatini ta'minlaydi.

Umuman olganda, qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston islomiy moliya bozorini rivojlantirishda xalqaro tajribadan keng foydalanishi, lekin uni o'zining iqtisodiy va huquqiy sharoitiga moslashtirib joriy qilishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa

O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, islomiy moliya tizimida shariat kengashlari va fatvo organlari faoliyati nafaqat diniy-huquqiy muvofiqlikni ta'minlash, balki global moliya bozorida islomiy moliya institutlarining ishonchliligi va barqarorligini oshirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jahon tajribasida, xususan, AAOIFI (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions), IFSB (Islamic Financial Services Board) hamda Malayziya shariat kengashlari tomonidan ishlab chiqilgan standartlar va tartib-qoidalar xalqaro miqyosda islomiy moliya tizimining institutsional asoslarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Ushbu tajribalar shuni ko'rsatadiki, shariat kengashlari mavjud bo'lmagan mamlakatlarda islomiy moliya xizmatlariga bo'lgan ishonch yetarli darajada shakllanmaydi va moliyaviy muomalalarning barqarorligi zaiflashadi.

O'zbekiston sharoitida esa islomiy moliya institutlari endilikda rivojlanish bosqichida turibdi. Davlat tomonidan qonunchilik asoslari takomillashtirilmoqda, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik yo'lga qo'yilgan, lekin shariat kengashlari va fatvo organlari tizimi hali shakllanmagan. Shu sababli, milliy darajada ushbu kengashlarni tashkil etish O'zbekistonning islomiy moliya bozorini yanada rivojlantirish, xalqaro investitsiyalarni jalb qilish va diniy-huquqiy muvofiqlikni kafolatlashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, xalqaro tajribani bevosita qo'llash emas, balki O'zbekistonning o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari, huquqiy tizimi va moliyaviy infratuzilmasidan kelib chiqqan holda shariat kengashlarini tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Masalan, Malayziya modelida davlat tomonidan kuchli regulyator nazorati mavjud bo'lsa, Yaqin Sharq davlatlarida shariat kengashlari ko'proq diniy institutlar asosida faoliyat yuritadi. O'zbekiston uchun esa davlat va diniy ekspertlarning hamkorligi asosida yaratiladigan gibril model eng maqbul yo'l sifatida qaralmoqda.

Shuningdek, shariat kengashlari faoliyatida mutaxassislarning yetarli tayyorlanishi, fatvo chiqarishning yagona metodologiyasi va qarorlarning huquqiy kuchga ega bo'lishi juda muhim. Aks holda, kengash qarorlari faqat tavsiyaviy xarakterda qolib ketishi, moliyaviy institutlarda esa turli tafovutlar yuzaga kelishi mumkin. Shu bois, kengash faoliyatini qonunchilik asosida mustahkamlash, ularning

qarorlarini majburiy ijro etiladigan darajaga olib chiqish muhim vazifadir. Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, O'zbekistonda shariat kengashlarini tashkil etish quyidagi strategik maqsadlarga xizmat qiladi:

- diniy-huquqiy muvofiqlikni ta'minlash;
- islomiy moliya xizmatlariga bo'lgan jamoatchilik ishonchini oshirish;
- xalqaro islomiy kapital bozorlariga integratsiyani kuchaytirish;
- milliy moliya tizimini diversifikatsiya qilish;
- kichik va o'rta biznes subyektlari uchun yangi moliyalashtirish imkoniyatlarini yaratish.

Demak, shariat kengashlari tizimini yaratish O'zbekiston uchun nafaqat diniy va huquqiy zaruriyat, balki iqtisodiy taraqqiyot, xalqaro hamkorlik va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda ham asosiy omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Islom xalqaro huquqi: shakllanishi, rivojlanishi va o'ziga xos xususiyatlari. *IIAU*. 2022. <https://ii.au.uz/oz/news/1164>
2. Islom moliyasi: Rivojlanish bosqichlari, muammo va yechimlar. *Kun.uz*. 2019. <https://m.kun.uz/news/2019/07/31/islom-moliyasi-rivojlanish-bosqichlari-muammo-va-yechimlar>
3. Islom bank ishi va moliyasi. *Vikipediya*. https://uz.wikipedia.org/wiki/Islom_bank_ishi_va_moliyasi
4. Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2011). *An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice*. John Wiley & Sons.
5. Chapra, M. U. (2008). *The Islamic Vision of Development in the Light of Maqasid al-Shari'ah*. Islamic Research and Training Institute.
6. AAOIFI. (2021). *Shari'ah Standards*. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions.
7. IFSB. (2019). *Islamic Financial Services Industry Stability Report*. Islamic Financial Services Board.
8. Nuralieva, D., & Sodiqov, A. (2025). O'zbekistonda islomiy bank xizmatlarini rivojlantirishning huquqiy muammolari. *Iqtisodiyot va moliya*, 3(2), 45-56.
9. Yo'ldosheva, M. (2023). Islomiy moliyaviy vositalarning kichik biznes rivojida tutgan o'rni. *Bank ishi*, 4(1), 78-85.